

Друга посудина має діаметр вінець — 25, діаметр денця — 10 см, висоту 32 см. Ця витягнута з розширеною верхньою частиною посудина, старанно заглажена, з ямками по краю вінець, є типовою роменською формою (рис. 2). Слід зазначити, що й на інших фрагментах кераміки були відбитки роменських «гусеничок».

В інших житлах був лише ліпний посуд, близький до описаних вище. У двох житлах (№ 4, 7) трапився посуд подібний до празького; його вдалося повністю реставрувати (рис 2, 4, 5). Поблизу житла № 7 виявлено фрагмент від великого ліпного горщика з хвилястими прокресленими лініями, аналогічний до посуду, виявленого в Монастирську (рис. 2, 6). Отже, поселення в Горілому містять матеріали від ранньослов'янського до давньоруського часу.

Д. Я. ТЕЛЕГІН, В. О. КРУЦ, В. М. СТЕПАНЧУК

Із робіт експедиції «Славутич» у 1979 р.

Створена кілька років тому на кошти Українського товариства охорони пам'яток історії і культури та Інституту археології АН УРСР експедиція «Славутич» у 1979 р. провела роботи в зоні Канівського водоймища на Дніпрі.

З розвідкою пройдено по обох берегах Дніпра від Києва й майже до греблі Канівської ГЕС, тобто понад 200 км. Окремий загін експедиції, крім того, працював в низині Десни, зокрема в районі с. Погреби Броварського району.

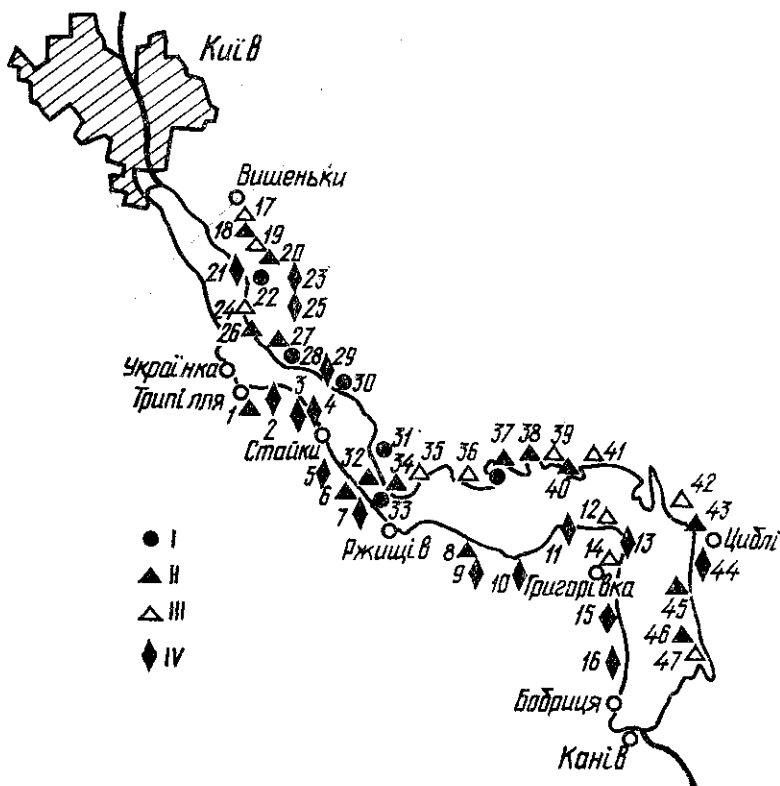

Рис. 1. Карта пунктів, обстежених експедицією «Славутич» в 1979 р.:

I — мезоліт-неоліт; II — енеоліт-бронза; III — раннє залізо; IV — слов'яни. Київська Русь. I — правий берег: 1 — с. Халеп'є, гирло р. Бобринці, правий мис; 2 — Халеп'є, м. Халеп; 3 — Вітачів, урочище Майоровщина; 4 — с. Вітачів, с. Святополч; 5 — с. Стайки; 6 — с. Гребені; 7 — с. Гребені, урочище Виноградне; 8 — с. Щучинка, Чучинська балка; 9 — с. Щучинка, м. Чучин; 10 — с. Ходорів, Ходорівське городище; 11 — с. Трахтемирів, Трахтемирівське городище; 12 — с. Зарубинці, урочище Мала Гірка; 13 — с. Зарубинці, м. Заруб; 14 — с. Григорівка, урочище Чернений яр; 15 — с. Григорівка, Григорівське городище; 16 — с. Бучак, Бабина Гора та Дідов Шпиль.

II — лівий берег: 17 — с. Гнідин, озеро Холодне; 18 — с. Гнідин, урочище Млин; 19 — с. Гнідин, урочище Крива; 20 — с. Вишеньки I; 21 — с. Вишеньки II; 22 — с. Вишеньки (озера Гапониха, Баклажне); 23 — с. Вишеньки, урочище Багринове; 24 — с. Вишеньки, пункт 6, урочище Селище; 25 — с. Вишеньки, пункт 5, урочище Миничеве; 26 — с. Вишеньки, пункти 8, 9; 27 — с. Проців, урочище Підкова долина; 28 — с. Проців, урочище Дамба; 29 — с. Кийлів, урочище Гаї; 30 — с. Кийлів, гирло р. Ікви; 31 — с. Рудяки; 32 — с. Гусинці, острови 2, 3; 33 — с. Гусинці, острів 1; 34 — с. Гусинці, пункти Причал 2, 3; 35 — с. Гусинці, пункти Причал 1, 4; 36 — с. Підсінне, пункт 1; 37 — с. Підсінне, пункт 2; 38 — с. Підсінне, пункти 3, 4, 5, 6; 39 — с. Підсінне, пункт 7; 40 — с. Підсінне, пункт 8; 41 — м. Переяслав, пункти 2; 42 — с. Циблі, пункт 1; 43 — с. Циблі, п. 2; 44 — с. Циблі, пункти 3, 4; 45 — Великий Григорівський острів; 46 — Бучацький острів, великий; 47 — Бучацький острів, малий.

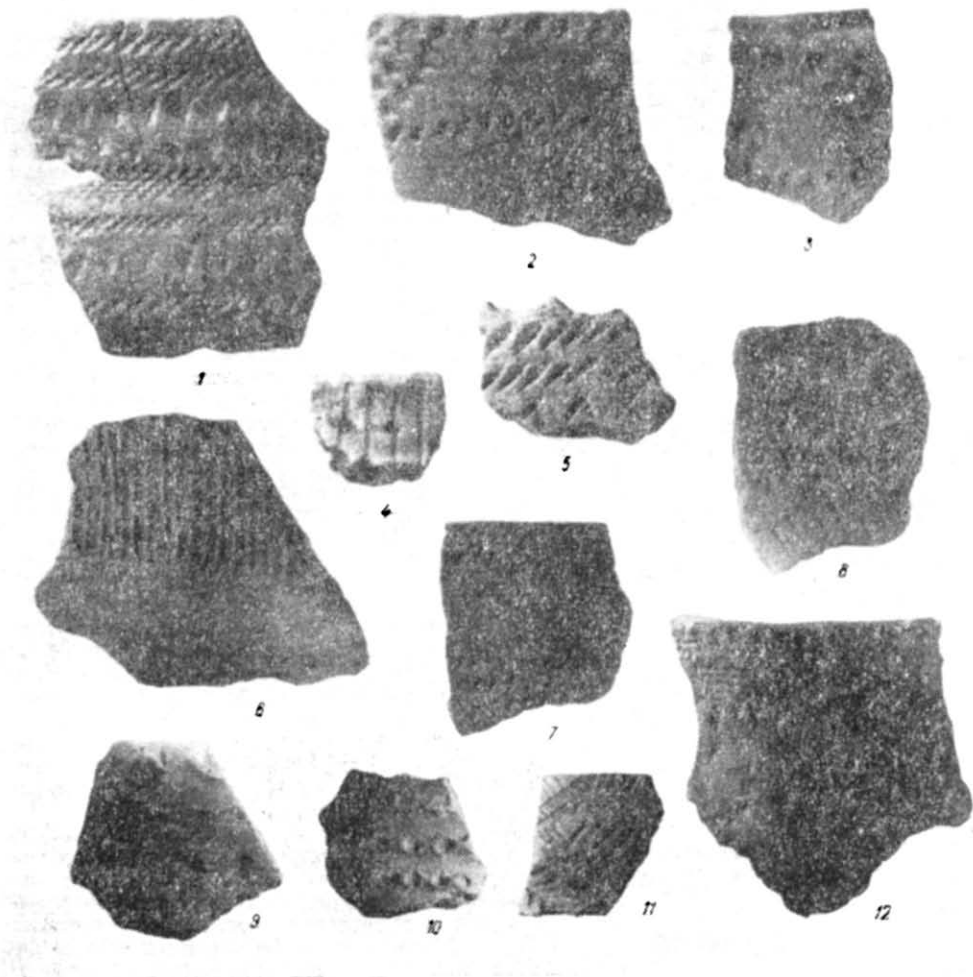

Рис. 2. Кераміка епохи неоліту, мідного віку та епохи бронзи:

1, 2, 6, 7, 11 — Вишеньки 2; 3 — Підсічне 7; 4 — с. Погреби, урочище Лан 2; 5 — с. Погреби, урочище Лан 1; 8 — Підсічне 5; 9 — Гвідни; 10, 12, — Бабина Гора.

Усього в 1979 г. нами обстежено понад 50 археологічних об'єктів (рис. 1), а на деяких проведено рятівні розкопки, в тому числі на неонеолітичному поселенні поблизу озера Баклажне в с. Вишеньки Бориспільського району, на відкритому нами могильнику зарубинецького типу в тому самому селі. Серед обстежених об'єктів — пам'ятки первісної епохи, раннього залізного віку, епохи ранніх слов'ян і Київської Русі.

Неоліт. Трипільська культура. Досить виразні колекції неолітичної кераміки дніпро-донецького типу зібрані нами поблизу озера Гапониха неподалік с. Вишеньки та урочищі Лани, поблизу с. Погреби Броварського району (рис. 2, 3). На пункті Лан 2 виявлено, крім того, значну кількість пізньотрипільських знахідок, серед яких два уламки глиняних статуєток (рис. 3, 5, 6). Окремі дніпро-донецькі фрагменти кераміки траплялися в гирлі р. Бобрися, на правому мису в с. Халеп'я Обухівського району та південніше с. Підсічне Переяслав-Хмельницького району.

В 200—300 м на північ від с. Григорівка Канівського району ще до спорудження Канівського водоймища було відоме трипільське поселення, яке частково дослідив М. М. Шмаглій. Зараз воно знаходиться біля води і руйнується. За повідомленням геолога Чугунова Ю. Г., ще одне трипільське поселення знайдено поблизу Чернечого Яру, на 2,5 км північніше села. Виявлені матеріали і дали можливість датувати поселення кінцем середнього — початком пізнього Трипілья.

Як зазначалось, одне із виявлених нами поселень первісної епохи частково розкопане. Розташоване воно на березі озера Баклажне поблизу с. Вишеньки і включає в основному два шари — пізньонеолітичний і трипільський. Поселення займає підвищення в заплаві лівого берега Дніпра. Місцевість іноді покривається розливом Дніпра в період весняних повеней. Тут нами закладено дві пунктирні траншеї, шурфи та невеликий розкоп. Всього розкрито площу 44 м².

Стратиграфія нашарувань досить цікава, оскільки тут зафіксовано наявність двох гумусних шарів з прошарком світло-жовтого піску між ними. Зверху ці верстви перекриті шарами надувного піску з дерновим прошарком зверху. Загальна товща нашарувань, що залягає на материковому світлому піску, до 1,5 м. Матеріали неоліту і енеоліту виявлено в нижньому гумусному шарі; неолітична кераміка і крем'яні вироби — в самій його основі і на поверхні материка, а пізньотрипільські знахідки — вище в середній і верхній частині цього самого шару. Деякі археологічні матеріали,

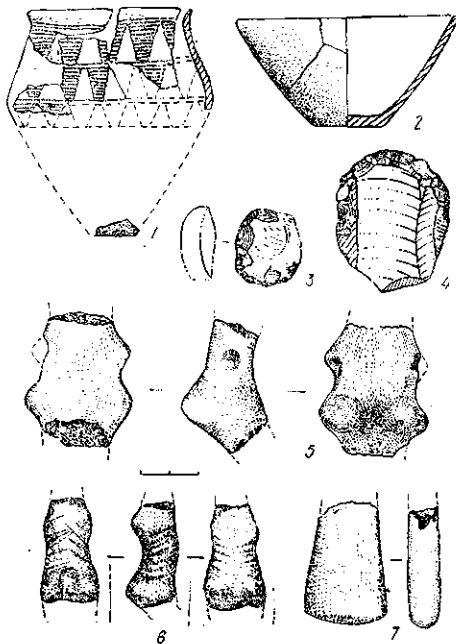

Рис. 3. Кераміка епохи неоліту мідного віку, кремінь і предмети пластики:

1—4 — Вишеньки, пункт 2; 5—7 — Погреби, урочище Лан 2.

крім того, виявлено також і в верхньому гумусному шарі, але їх небагато, і відносяться вони до епохи бронзи і ранньослов'янського часу.

Неолітичну кераміку поселення виготовлено з добре вимішаної глини з домішкою дрібного піску, іноді з рослинною. Добре обпалена, червонуватого кольору. За формою це горщик зі злегка відігнутими назовні вінцями і малим гострим, рідше плоским дном та, можливо, невеличкі неорнаментовані миски. Горщики прикрашалися лише у верхній частині відбитками двозубого гребінця, підтрикутними наколами, відбитками кінця розмочаленої палички, тонкими прокресленими горизонтально лініями, рядами та підтрикутними композиціями (рис. 2). Реконструйовано плоскодонний горщик, прикрашений підтрикутними скорописними наколами (рис. 3, 1). Знаряддя праці представлено лише двома скребками на відщепі (рис. 3, 3, 4). Знайдено також три відщепи без наступної обробки. За характером матеріалів, що знаходять аналогії в колекціях поселень Грині на Тетереві, Пустинка 5 на Дніпрі, поселення відноситься до найпізнішого етапу дніпро-доинецької культури.

Матеріали трипільської культури представлено фрагментами та розвалами чорнолощених столових мисок без орнаменту (рис. 3, 2) і переважно уламками кухонних горщиків, виготовлених з глини з домішкою піску. Поверхню (рис. 2, 6) і горизонтальними або безсистемними по тулубу. Край вінця найчастіше прикрашено насічками. Загалом ці знахідки датуються чапаївським етапом пізньотрипільської культури Київського Подніпров'я.

Серед знахідок верхніх горизонтів поселення цікаві бронзова фібула з візним орнаментом та розвал типового ранньослов'янського горщика без орнаменту з шашотом у тісті.

Багатошарове поселення поблизу озера Баклажного, безперечно, рентабельне для проведення тут стаціонарних розкопок.

Епоха бронзи. Ранній залізний вік. Серед обстежених поселень епохи бронзи є пункти середньодніпровської культури, наприклад поблизу с. Вишеньки. У багатьох місцях виявлено знахідки багатовапикової кераміки, в тому числі поблизу с. Гнідич Бориспільського району в урочищі Млини, поблизу с. Підсічне в урочищі Бабина Гора, поблизу с. Бучаки тощо. Виявлено також нові поселення тшинецької культури. Кераміку цього типу зібрано, зокрема, на згаданому вище урочищі Лан 2 поблизу с. Погреби на правому березі р. Бобринця в с. Халеп'я, в районі колишнього с. Гусинці, Бориспільського району поблизу с. Підсічне того самого району. Привертає увагу пункт 7 на південь від с. Підсічне, де на березі водоймища розмивається культурний шар тшинецької культури з великою кількістю знахідок. Висота відслонення тут до 3 м. У розмиві траплялися розвали горщиків з перлиним орнаментом (рис. 4, 1), фрагменти з проглаженим візерунком, глиняні пряслиця та ін. Поселення рентабельне для ведення тут стаціонарних розкопок.

Розвал оригінального горщика пізньої бронзи — раннього заліза виявлений і на піщаному острові на лівому березі Дніпра проти с. Бучаки. Поверхня горщика світло-жовтого кольору, досить старанно заглажена; в середній частині він прикрашений виступами округлої форми (рис. 4, 3).

Знахідки металевих прикрас виявлено в 1979 р. в урочищі Лан 2 поблизу с. Погреби, серед яких унікальна знахідка бронзового браслету пізньолужицького типу, яких в Подніпров'ї відомі одиничні екземпляри. Браслет вкриває складний візний орнамент (рис. 4, 2). Привертає увагу чудова збереженість знахідки. У цьому самому урочищі під час шурфування знайдено ще бронзову фібулу скіфського часу (рис. 4, 4). Не виключена можливість, що в районі цих знахідок, де зібрано також

колекцію кераміки пізньої бронзи — раннього заліза, був могильник цього часу. Поселення із пізньоскіфською керамікою розвивається проти села Циблі (п. 2) Переяслав-Хмельницького району. Розташоване воно в районі церкви, що стоїть на березі водоймища. Тут на протязі 200 м вздовж берега зібрано великі фрагменти горщиків з відхиленими назовні вінцями без орнаменту з домішкою шамоту в тісті. Ще одна цікава знахідка в розмиві берега зроблена трохи на північ с. Циблі, де залягав розвал чорноплосхої корчаги видовжених пропорцій з проколами під зрізом вінець.

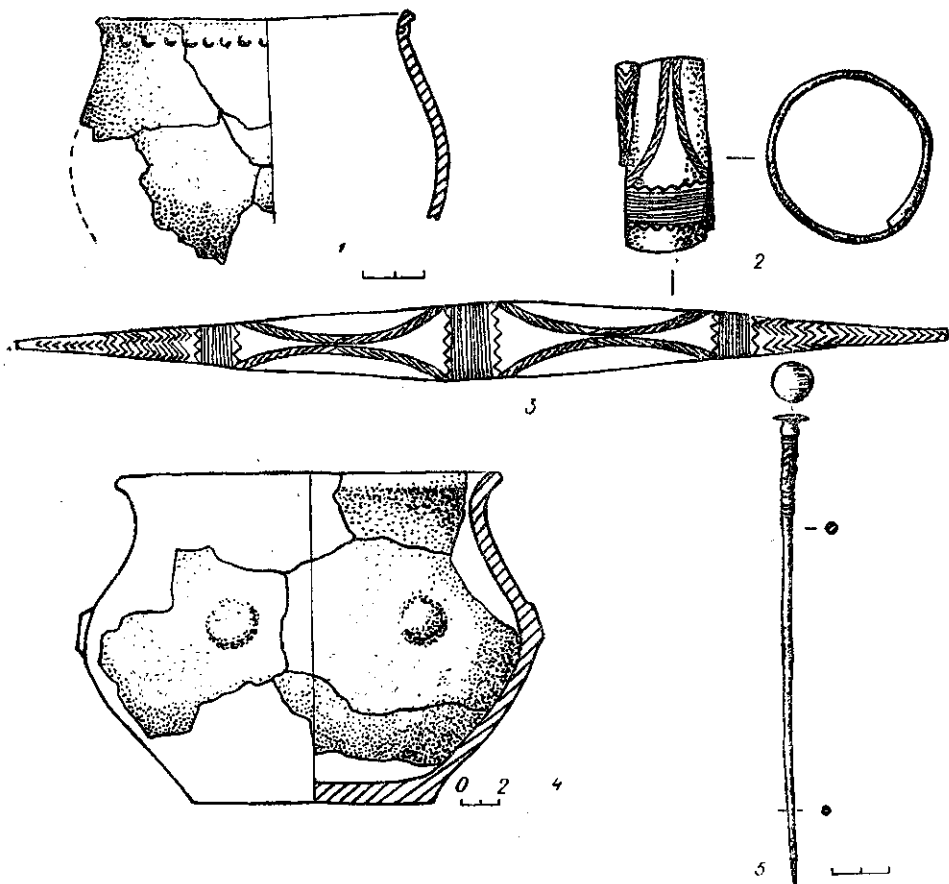

Рис. 4. Кераміка (1, 4), прясло (2) та бронзові вироби (3, 5).

1, 2 — реконструкція посудини з пункту Підсічне 7; 3, 4, — Погребі, урочище Лан 2; 4 — Бучак, Великий острів.

(рис. 5). Тут же в розмиві відзначено велике скупчення людських кісток, у тому числі черепи, довгі трубчасті кістки тощо. Нема сумніву, що тут розвивається великий могильник, можливо, ранньоскіфського часу.

Ранньослов'янський час. Епоха Київської Русі. Важливі результати досягнуті в галузі обстеження пам'яток ранньослов'янського часу. Експедицією відкрито нові поселення, що потребують ведення тут рятивних розкопок. Привертають увагу поселення з ранньослов'янською керамікою поблизу с. Циблі (п. 3) Переяслав-Хмельницького району; пізньозарубинецьке поселення в урочищі Миничево поблизу с. Вишеньки та могильник зарубинецько-корчуватівського часу в урочищі Багрянове в тому самому селі. Поселення Циблі 3 розташовано на колишній території села 1—2 км на північ згаданої вище церкви. Воно займало ділянку високої заплави лівого берега Дніпра. У даний час розмив підступив до самого поселення, і значну частину його вже зруйновано. Знахідки, що залягають у відслоненні на глибині 30—50 см від поверхні, тягнуться вздовж берега протягом 50—70 м. Вони вистилають мілину водоймища на відстані 10—15 м від берега. Тут зібрано сотні фрагментів кераміки, залізні речі, помічено скупчення печини, розвали горщиків. Кераміка товстостінна, груба, ліпна з шамотом в тісті, горщики прикрашені валиком з вм'ятинами по вінцях. Є плоскі кришки із загнутим бортиком. Виявлено кілька кружальних черняхівських черепів. Поселення датується першою половиною—серединою I тисячоліття до н. е. Воно конче потребує введення охоронних розкопок.

Придатним для ведення стаціонарних розкопок є поселення пізньозарубинецького часу, виявлене нами і в урочищі Миничево на південь (1 км) від с. Вишеньки. Воно розміщене на задернованому підвищенні серед заплави Дніпра. Тут під час розвідкових розкопок виявлено дві ями, одна з яких мала темно-вуглисте заповнення з

уламками посуду, в тому числі розвалом горщика, кістками тварин і риби. Кераміка товстостінна з домішкою шамоту. Вінця горщиків дещо відведені назовні, по краю прикрашені відбитками пальця (рис. 6, 4—8). Серед знахідок є уламок чорнолощеної миски.

Кераміка аналогічна знахідкам із поселень Циблі 3 і в урочищі Миничевому виявлена і в інших місцях роботи експедиції, зокрема в районі над озером Баклажне поблизу с. Вишеньки в розмиві урочища Бабина Гора, чорнолощена миска зарубинецько-корчуватівського типу знайдена в урочищі Майорівщина поблизу с. Витачів Обухівського району (рис. 5).

Рис. 5. Корчага скіфського часу, Циблі 4.

Важливим результатом роботи експедиції «Славутич» 1979 р. слід вважати відкриття в с. Вишеньки нового могильника зарубинецько-корчуватівської культури, де нами проведено розвідково-охоронні розкопки. Могильник знаходиться у південно-східному кутку села в урочищі Багинове. Він займає піщане підвищення висотою 4—5 м над оточуючою місцевістю. Південна частина підвищення, на жаль, зруйнована кар'єром, у відслоненні якого і виявлено перші два поховання.

Останні являли собою купки перепалених людських кісток у супроводі посуду. У похованні знайдено чорнолощену ребристу миску і глечик з ручкою, а при похованні 2 — дві миски і розвал глечика (рис. 7, 3).

У районі цих поховань нами зроблено зачистку, в якій виявлено ще чотири трупоспалення того самого типу, що залягали, як і дві попередні, на глибині 0,5—0,7 м від сучасної поверхні. У похованні 3, що являло собою купку перепалених людських кісток, знайдено уламки тонкого круглого дроту з бронзи та срібла, що є, очевидно, залишками підвісок чи сережок. На північ від кісток стояли чорнолощена миска і широко відкритий горщечок. Поховання 4 було здійснено, очевидно, у великому ліпному горщику грубої роботи. Серед перепалених кісток, що лежали в ньому, виявлено бронзову фібулу. На купці перепалених кісток поховання 5 лежала брон-

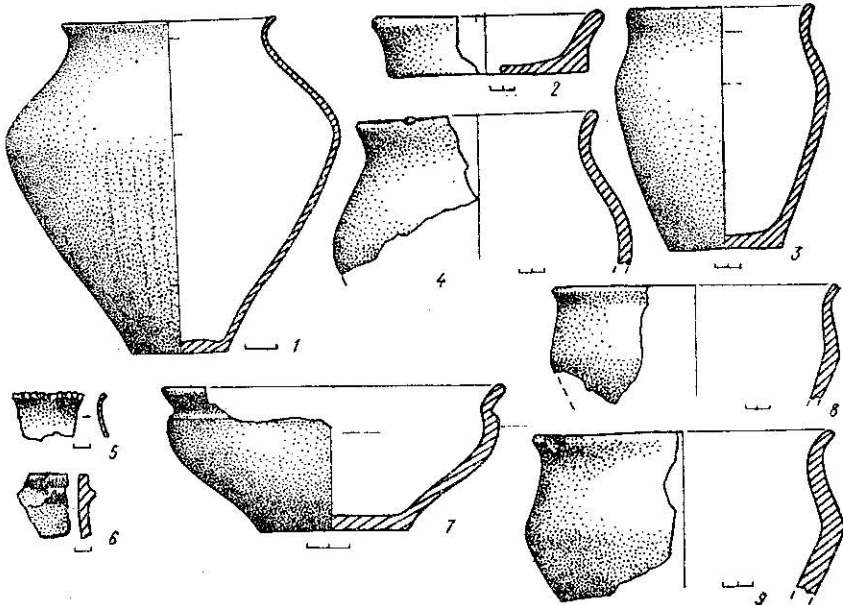

Рис. 6. Реконструкція слов'янської корчаги, Буцак, урочище Бабина Гора (1); реконструкція миски, с. Циблі, пункт 3 (2); ранньослов'янський горщик, Вишеньки 2 (3); реконструкції посуду з Вишеньки 5, ур. Миничеве (4, 8); фрагменти посудин ранньозалізного часу, с. Циблі, пункт 3 (5, 6); чорнолощена миска, Витачів, урочище Майорівщина (7); біконічний посуд, пункт 7, Циблі 3 (9).

зова фібула пізньолатенського типу, а за 0,5 м до південного заходу від неї стояв горщик, прикрашений підковоподібними наліпами під вінцями, аналогічний виявленим у похованнях Пирогівського, Корчуватівського та інших могильників зарубинецької культури. Поховання 6 також являло собою трупоспалення у досить великому чорнолощеному горщику-урні, який розпався на дрібні часточки. Серед великої кількості перепалених кісток у горщику знайдено дві бронзові фібули.

У похованні 3 знайдено залізну фібулу. Взагалі інвентар, знайдений в похованнях с. Вишеньки, характерний для більшості могильників зарубинецької культури, але за рядом ознак (фібули середньо- і пізньолатенської епохи, слабопрофільовані миски та ін.) він відноситься до більш пізнього часу, ніж Пирогівський і Корчуватівський.

Дуже велике занепокоєння викликає стан збереженості обстежених нами численних ранньослов'янських і киеворуських городищ на правому березі Дніпра на відрізку Київ—Канів, у тому числі літописних міст. Усі вони, в зв'язку із спорудженням водоймища, потрапили тепер у зону інтенсивного розмиву. Відслонення високого корінного берега уже безпосередньо підступили до решток літописних міст Іван, Чучин, Заруб і киеворуського Ходорівського городища. А ранньослов'янське городище Бабина Гора перерізано розмивом навпіл, в тому числі рів і вал. По схилу повзуть рештки печищ, а внизу біля води лежать нерідко цілі розвали великих горщиків-зерновиків, один із яких було зібрано і реставровано.

Роботи експедиції «Славутич» 1979 р. показали, що район розмиву Канівського водоймища досить багатий на пам'ятки археології, які інтенсивно руйнуються і потребують негайного ведення тут охоронних робіт більшого масштабу. Слід розпочати стаціонарні розкопки, зокрема багатощарового поселення біля озера Баклажне, поселення тшинецької культури Підсічне 7, пізньоскіфського і ранньослов'янського часу об'єктів поблизу с. Вишеньки, Циблі в урочищі Бабина Гора тощо. Щодо літописних міст і киеворуських городищ Іван, Чучин і Заруб та Ходорівського городища, які до речі, згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР № 711 1965 р., знаходяться на державному обліку, то їх збереженість для науки може бути забезпечена, очевидно, лише при створенні тут гідротехнічних споруд.